

زائر مشرقی

تأملی بر آثار و اندیشه‌های
توشی هیکو ایزوتسو

منوچهر دین‌پرست

Toshihiko Izutsu

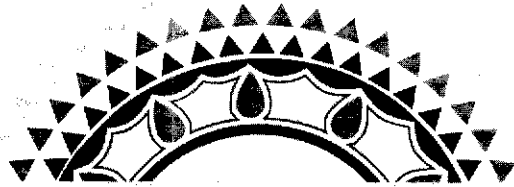
می‌کند. از سویی، توصیف مشروحنی از جریان تاریخی را که مفهوم ایمان از آن زاده شد، بالید و در میان مسلمانان برداختی نظری یافت، عرضه می‌کند و از سوی دیگر در پی تحلیل معنا شناختی دقیق از ایمان و سایر مفاهیم بنیادین وابسته به آن، همراه با شبکه‌های مفهومی است که این مفاهیم بنیادین در میان خود پدید آورده‌اند. ایمان از لحاظ تاریخی نخستین و مهم‌ترین مفهوم کلامی در اسلام بود و در چند قرن نخستین فرهنگ اسلامی چندین مسأله بسیار مهم پدید آورد که برخی از آنها برای امت اسلامی در حال رشد، بدون اغراق، مسائلی حیاتی بود.

به اعتقاد ایزوتسو، ایمان ماهیتاً پدیده‌ای شخصی و وجودی است و تنها وقتی از دیدگاه مدرسی به آن روی آوریم عمق واقعی خود را آشکار می‌کند. به عبارتی دیگر، ایزوتسو به مفهوم ایمان نگاه و نگرش عقلانی دارد و می‌گوید: آنگاه که مسلمانان در پی به دست آوردن بصیرت تحلیلی و عقلی بهتری در باب ماهیت ایمان، آن‌گونه که در آگاهی خودشان انعکاس می‌یافت، بودند، در آشکار کردن ساختار مفهومی ایمان موفق شدند، اما چیزی عمیقاً شخصی، واقعاً حیاتی، از شبکه ظرف تحلیل‌شان گریخت. بنا به باور ایزوتسو هنگامی می‌توانیم مفهومی جامع از ایمان در اندیشه اسلامی بیابیم که نتایج حاصل از دو نگرش کلامی و عرفانی در کنار هم قرار گیرند و با یکدیگر هم‌اهنگ شوند. تنها در این زمان است که می‌توان به تصویری نسبتاً کامل از ایمان دست یافت.

ایزوتسو در سال ۱۹۶۱ به دعوت پروفیسور ویلفرد کنتون اسمیت، رئیس مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک‌گیل، به کانادا رفت و به تدریس متون مهم اسلامی همچون "نجات ابن‌سینا" در فلسفه و "الاقتصاد فی الاعتقاد غزالی" در کلام و

تسوشی هیکو ایزوتسو (Izutsu Toshihiko)، زبان‌شناس، قرآن‌پژوه، اسلام‌شناس و فیلسوف ژاپنی چهارم مه سال ۱۹۱۴م در شهر توکیو به دنیا آمد. وی در سال ۱۹۶۰م دکتری خود را در رشته ادبیات دریافت کرد. وی پس از تکمیل تحصیلات آکادمیک در ژاپن، مدتی در دانشگاه کیو به تدریس مشغول شد و در این ایام، زبان عربی را فراگرفت. ایزوتسو در ۲۶ سالگی کتابی به زبان ژاپنی با نام "تاریخ اندیشه عربی" و پس از آن کتابی دیگر درباره فلسفه و عرفان، با تأکید بر فلسفه نوافلاطونی و عرفان یونانی در ۳۴ سالگی تألیف کرد و نیز کتابی در همین دوران درباره حضرت محمد (ص) به زبان ژاپنی نوشت. ایزوتسو نخستین کتاب خود را به زبان انگلیسی تحت عنوان "زبان و سر" در همین ایام منتشر کرد. علاقه فراوان ایزوتسو به قرآن کریم سبب شد که وی برای اولین بار قرآن را به زبان ژاپنی ترجمه کند. این اثر که در نوع خود بی‌نظیر است در سه مجلد و طی سال‌های ۱۹۵۱ تا ۱۹۵۸م تکمیل شد. ایزوتسو با توجه به تسلط بر مفاهیم قرآنی، به مطالعه ادبیات عرب دوره جاهلی پرداخت تا کلمات بنیادی و اساسی قرآن را در آنها ریشه‌یابی و تحول و دگرگونی‌هایی که در آنها پدید آمده را مشخص کند و در ضمن با نظر و توجیه دانشمندان اسلامی درباره آن مضامین و مفاهیم آشنا شود. ثمره تمامی این کوشش‌ها نشر کتاب‌های "ساختار کلمات اخلاقی در قرآن"، "مفاهیم اخلاقی و دینی در قرآن" و "خدا و انسان در قرآن" و "مفهوم ایمان در کلام اسلامی" است.

تیلور ژرف‌اندیشی‌های ایزوتسو را می‌توان در بررسی و ریشه‌شناسی برخی مفاهیم قرآنی به وضوح مشاهده کرد. وی با بررسی مفهوم باور یا ایمان در کلام اسلامی هدفی دوگانه را دنبال

قصص الحکم ابن عربی در عرفان پرداخت. دلباختگی و علاقه وافر ایزوتسو به عرفان و تصوف ابن عربی او را به مطالعه‌ای بین‌الادینی، که نظیر آن در میان اسلام و سایر ادیان بسیار نادر است، واداشت. در پی آن ایزوتسو اثری بین‌الادینی تألیف کرد که در سال‌های ۶۷-۱۹۶۶م در ژاپن تحت عنوان "یک مطالعه مقارنه‌ای درخصوص مفاهیم فلسفی در تصوف و تائوئیسم" با زیرعنوان "ابن عربی و لائوتزو- چانگ تزو، توسط مؤسسه مطالعات فرهنگی و زبان‌شناسی دانشگاه کیو و تحت سرپرستی پروفسور نوبویرو ماتسوموتو به چاپ رساند.

ایزوتسو به خوبی آگاه است که اسلام دینی با ابعاد متعدد است و مقایسه و مقارنه آن با سایر ادیان تنها هنگامی میسر است که بتوان در این میان نوعی موازنه مفهومی و بنیادین برقرار کرد. از این رو با توجه به بنیان باطن‌گرای تائوئیسم، مکتب ابن عربی را برای این مقارنه بر می‌گزیند. با این حال یک نکته را باید همواره در نظر داشت و آن، جایگاه ویژه مکتب ابن عربی در پژوهش ایزوتسو است. وی به دلیل اهمیتی که برای افکار ابن عربی و رسوخ آنها در سیر کلی اندیشه صوفیانه قائل است، مکتب ابن عربی را با شجاعت نماینده سیر اصلی تصوف دانسته است. همچنین تلاش ایزوتسو در بررسی تائوئیسم، به نوعی نزدیک شدن به تصوف، عرفان اسلامی و مکتب ابن عربی است. درخصوص انتخاب مکتب ابن عربی به عنوان نماینده تصوف اسلامی در این مطالعه مقارنه‌ای می‌توان برخی نکات را مدنظر قرار داد:

- ۱- معرفی مذهب عشق به عنوان بنیادی‌ترین دین،
- ۲- اتحاد ادیان،
- ۳- نقش مهم تثلیث در هستی،
- ۴- تأکید بر رحمت واسعه الهی که شامل حال مردمان در دنیا و آخرت می‌شود.

به هر حال، انگیزه غالب در بررسی‌های مقارنه‌ای ایزوتسو اشتیاق به گشایش دورنمای جدیدی در قلمرو فلسفه و عرفان است. نکته جالب توجه که ایزوتسو نیز به آن اشاره دارد، این است که هر دو جهان‌بینی ابن عربی و تائوئیسم بر دو محور استوارند: "حق" و "انسان کامل" که نظامی جامع از اندیشه وجودی در هر دو مورد حول این دو قطب تطور یافته است. به اعتقاد ایزوتسو "این امر به عنوان ساختار وجودی مختص تصوف و تائوئیسم نیست. تقابل حق و انسان کامل- به صورت‌های مختلف- به عنوان دو محور از یک جهان‌بینی، الگوی اساسی مشترک میان بسیاری از گونه‌های عرفان است که در عصرها و مکان‌های گوناگون به صورت وسیعی در جهان تطور یافته‌اند.

در نظر گرفتن مقارنه‌ای مجموعه‌ای از نظام‌ها که در الگوی عام با هم مشترک و در جزئیات با هم در متفاوتند، چه در اصل و چه در شرایط تاریخی، به نظر می‌رسد در زمینه‌سازی آنچه پروفسور هانری کربن آن را به درستی، دیالوگ فراتاریخی می‌خواند بسیار ثمربخش و در وضعیت کنونی جهان به آن نیاز است.

این دیالوگ و گفت‌وگوی فراتاریخی، ایزوتسو را به این پیام باطنی سوق می‌دهد که اگر بتوان میان دو سنت دور از یکدیگر یعنی اسلام و تائوئیسم، گفت‌وگو برقرار کرد، هر آینه برقراری گفت‌وگو میان سنت‌های متقارب نظیر اسلام، یهود و مسیحی کاری به مراتب سهل و ساده خواهد بود. ایزوتسو وضعیت فعلی جهانی را با نگاه تیزبین خود به وضوح دریافته است. او به این موضوع پایبند است که در هیچ برهه‌ای از تاریخ بشر، نیاز برای تفاهم میان ملت‌ها به اندازه عصر حاضر نبوده است، چرا که تفاهم در سطوح مختلف زندگی تحقق یافته است. ایزوتسو یکی از بهترین سطوح برای مفاهیم را سطح فلسفی می‌داند. این مشخصه سطح فلسفی است که برخلاف سطوح دیگر اهتمام انسان- که کم یا بیش به اوضاع و شرایط فعلی دنیا بستگی دارند- جایگاه مناسبی را به دست می‌دهد یا آماده می‌کند که در آن تفاهم موردنظر به صورت گفت‌وگوی فراتاریخی تحقق‌پذیر باشد. به اعتقاد من گفت‌وگوی فراتاریخی اگر روشمند انجام پذیرد سرانجام به صورت فلسفه‌ای ماندگار به کامل‌ترین مفهوم کلمه تبلور خواهد یافت. دلیل آن است که کنش فلسفی ضمیر انسانی در همه عصرها، ملل و مکان‌ها در غایت و اساس یک چیز است.

ایزوتسو هنگامی که در مؤسسه مطالعات اسلامی مک گیل بود با دکتر مهدی محقق، استاد فلسفه، آشنا شد و سبب این آشنایی علاقمندی ایزوتسو به عقاید شیعی و حکمت متعالیه ملاصدرا بود. این دو با همکاری یکدیگر متن عربی شرح منظومه سبزواری، بخش الهیات بالمعنی الاعم، را تصحیح کردند و ایزوتسو مقدمه‌ای تفصیلی به زبان انگلیسی نوشت و ترجمه آن تحت عنوان "بنیاد حکمت سبزواری" به وسیله دکتر سیدجلال‌الدین مجتوبی ترجمه و منتشر شد. علاقه وافر ایزوتسو به فلسفه اسلامی باعث شد او "قبسات" میرداماد و "معالم الاصول" حسن بن شهیدثانی را مورد مطالعه و تصحیح قرار دهد و حتی "مابعدالطبیعه" سبزواری را به انگلیسی ترجمه کند.

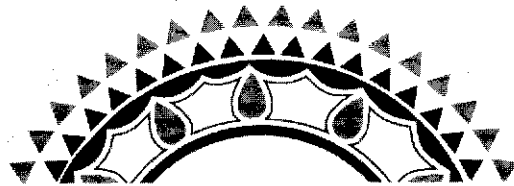
ایزوتسو در بخشی از کتاب "بنیاد حکمت

سبزواری" درباره حکمت شرقی می‌نویسد: "اعتقاد استوار من این است که زمان آن فرا رسیده که پاسداران حکمت فلسفی شرق کوشش آگاهانه و منظمی را آغاز تا به طور مثبت به رشد و توسعه فلسفه جهانی کمک کنند، اما برای نیل به این مقصود شرقیان باید خود میراث فلسفی خویش را به طور تحلیلی منعکس و از تاریکی گذشته آنچه را که به عصر حاضر ارتباط دارد بیرون آورند و یافته‌های خود را به طریقی که برای وضعیت عقلی امروز مناسب باشد معرفی کنند."

پس از افتتاح شعبه مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل در تهران، ایزوتسو با همکاری مهدی محقق، "سلسله دانش ایرانی" را بنیاد نهادند. هدف از این سلسله نشر و معرفی آثار دانشمندان شیعی و متفکران ایرانی است، خاصه آنان که تاکنون ناشناخته مانده‌اند. وی در مدتی که در تهران بود با استادان مختلفی دیدار و مباحثاتی در زمینه فلسفه و عرفان داشت. طی همین ایام بود که ایزوتسو در درس کفایه الاصول که در محل مؤسسه به وسیله دکتر ابوالقاسم گرجی تدریس می‌شد، شرکت و کوشش می‌کرد برخی از مباحث اصول فقه را با آنچه غربیان درباره الفاظ و دلالت آن بر معانی بحث کرده‌اند تطبیق دهد. از دیگر نکات زندگی علمی ایزوتسو می‌توان به مراسمی که در دانشگاه تهران برگزار شد، اشاره کرد. در این مراسم توشی هیکو ایزوتسو و هانری کربن دکترای افتخاری دریافت کردند و ایزوتسو در جشن نامه هانری کربن مقاله‌ای بسیار ارزشمند عرضه کرد که پیرو همان مسائل بین‌الادینی بود.

این مقاله به موضوع "مفهوم خلق مدام در عرفان اسلامی و مذهب ذن بودایی" اشاره داشت. مفهوم خلق مدام الهام گرفته از آیه قرآنی "بل هم فی لیس من خلق جدید" (ق، آیه ۱۵) است، که ایزوتسو را به تألیف این مقاله ترغیب کرد.

"خلق جدید" یا به تعبیر تحت‌اللفظی "آفرینش نو" بر رستاخیز کالبدها در روز جزا دلالت می‌کند. برای ناباوران، فهم این مسأله دشوار می‌نماید که استخوان و خاکستری که آنها پس از مرگ بدان مبدل شده‌اند، دوباره به صورت اولیه انسانی بازآفریده شود، لذا ایزوتسو با یک برداشت همانند و همسان، این مفهوم را در آیین ذن بودیسم ژاپنی که مشخصاً در افکار فلسفی یکی از برجسته‌ترین نمایندگان آن، یعنی استاد دوگن (Dogen ۱۲۵۳-۱۳۲۰م) نمایان است، مورد توجه قرار می‌دهد. دوگن آنچه را که در مراقبه محض به آنها واقف شده، در قالب اندیشه‌ای که با انسجام رشد یافته شد، قرار می‌دهد، آنچنان که به هنگام مطالعه

آثارش گویی ما نیز شاهد خلوص تجربه او در دین که به تدریج به شکل کلام باطنی خود را می‌نمایاند، هستیم. دوگن، پیرو همین افکار باطنی، درباره خلق مدام معتقد است: "زمان وجود است، پس یک واحد زمان، یک واحد وجودی است. بدین سان کوتاه‌ترین بخش زمان، یک آن، نیز همچون یک آن وجودی به شمار می‌آید. هر شیء چیزی نیست جز یک سلسله از این آنات وجودی. در این مفهوم هیچ چیز حتی برای دو لحظه موجود باقی نمی‌ماند، بلکه در هر لحظه چیز جدیدی است. برای مثال آن چیزی که در این لحظه هستی دارد، کاملاً منفک از آن چیزی است که لحظه‌ای پیش بود یا لحظه‌ای بعد خواهد بود."

به اعتقاد ایزوتسو اگر بینش دوگن در مورد مفهوم زمان یا بی‌زمانی را به‌این شیوه دریابیم، خواهیم دید که این مفهوم قرینه اسلامی خود را در اندیشه عین‌القضات همدانی می‌یابد. براساس نظر عین‌القضات در واقع هر وجودی فی‌نفسه یک ناموجود (معدوم) است. روشن شدن یک ناموجود در پرتو نور وجود (نورالوجود) فقط بر مبنای نسبت متحقق میان آن شیء و منبع غایی وجود امکان‌پذیر است و این نسبت وجودی در هر لحظه کاملاً متفاوت از لحظه‌های سپری شده و نیز لحظه‌های بعدی خواهد بود. به سخن دیگر، کل جهان هستی لحظه به لحظه خلق جدید می‌یابد. این تلقی در چارچوب وسیع‌تر خود در واقع همانا بینش عین‌القضات درباره مفهوم خلق مدام است. مسأله‌ای که یادآوری آن در دستگاه فکری مهم می‌نماید، آن است که این بینش در حقیقت دریافت مابعدالطبیعی خاصی است که از دل تجربه عرفانی شخص خود او تولد یافته است. مفهوم خلق مدام و به تعبیر تخصصی آن، خلق جدید از سوی عین‌القضات "خلق لحظه‌ای" تقریر یافته است. وی برای گشایش این مفهوم، تعبیر قرآنی را به‌کار نمی‌گیرد، بلکه این ابن‌عربی است که تأویلی کاملاً بدیع از آیه‌های قرآن که این مفهوم خاص را در بر می‌گیرند، به دست می‌دهد. ابن‌عربی با به‌کارگیری اصطلاح "قلب عارف به تبیین مسأله "خلق مدام" می‌پردازد. آنچه در این رابطه حائز اهمیت می‌نماید، آن است که بخش دوازدهم "فصوص‌الحکم" که دقیقاً به بحث "خلق مدام" اختصاص دارد، "حکمت قلبیه" یعنی حکمت باطنی و پیوسته به قلب نامیده شده است.

عارف در این کلام، فوق صوفی است و همانا انسان کامل است، که در اشاره به این حدیث قدسی است که می‌گوید: نه زمین و نه آسمان گنجایش مرا ندارد لیکن من تنها در قلب بنده پارسا و

پرهیزگار خود می‌گنجم. ایزوتسو سال‌های پایانی عمر گرانقدرش را در زاین سپری کرد. از مهم‌ترین آثار او در این دوره می‌توان به کتاب‌های "فرهنگ اسلامی"، "آگاهی و ماهیات" و "تلاوت قرآن" اشاره کرد. او همچنین مقالات "ابن‌عربی" و "اشراقیه" را در "دایره‌المعارف دین" به سرپرستی میرچا ایاده تألیف کرد.

پروفسور توشی هیکو ایزوتسو در حالی که بیش از ۱۲۰ اثر علمی-پژوهشی اعم از تألیف، ترجمه و مقاله از خود به جای گذاشت، سرانجام هفتم ژانویه ۱۹۹۳م در شهر کاماکورای ژاپن چشم از جهان فروبست.

ایزوتسو از شهرتی بین‌المللی برخوردار بود و شاید در میان اسلام‌شناسان معاصر یگانه فردی بود که از مذاهب مسیحی، یهودی، هندویی، بودایی و مکتب‌های گوناگون فلسفی معاصر اطلاع و در فن مقایسه و تطبیق استادی و تبحر داشت. از این رو بسیاری از مجامع علمی بین‌المللی او را به عضویت پذیرفته بودند و از او همه جا با احترام و تجلیل یاد می‌شد، از جمله: مؤسسه بین‌المللی فلسفه، پاریس-فرانسه، مجمع بین‌المللی مطالعات فلسفی، لون-بیلژیک، مجمع کانادایی مطالعات تاریخ و فلسفه علوم، مونترال-کانادا و فرهنگستان زبان عرب، قاهره-مصر.

منابع:

- ۱- توشی هیکو ایزوتسو، بنیاد حکمت سیزواری، ترجمه دکتر سیدجلال‌الدین مجتبی، انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل شعبه تهران (سلسله دانش ایرانی، شماره ۲۹)، تهران ۱۳۶۰.
- ۲- توشی هیکو ایزوتسو، ساختمان معنایی مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن، ترجمه دکتر فریدون بدره‌ای، تهران، انتشارات قلم ۱۳۶۰.
- ۳- توشی هیکو ایزوتسو، خدا و انسان در قرآن، ترجمه احمد آرام، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۰.
- ۴- توشی هیکو ایزوتسو، صوفیسم و تائوتیسم، ترجمه محمد جواد گوهری، انتشارات روزنه، تهران ۱۳۷۸.
- ۵- توشی هیکو ایزوتسو، مفهوم ایمان در کلام اسلامی، ترجمه زهرا بورسینه، انتشارات سروش، تهران ۱۳۷۸.
- ۶- توشی هیکو ایزوتسو، خلق مدام در عرفان اسلامی و آیین بودایی دین، ترجمه منصوره کاویانی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران ۱۳۶۴.
- ۷- توشی هیکو ایزوتسو، ساختمان اساسی تفکر فلسفی در اسلام، ترجمه غلامرضا اعوانی، مجله معارف اسلامی، شماره ۱۲، فروردین ۱۳۵۰.
- ۸- توشی هیکو ایزوتسو، زندگی و اندیشه ابن‌عربی، ترجمه همایون همتی، مجله کیهان فرهنگی، سال دهم، شماره ۱، فروردین ۱۳۷۲.
- ۹- توشی هیکو ایزوتسو، اندیشه اشراقی، ترجمه همایون همتی، مجله کیهان فرهنگی، شماره ۱۲، سال دهم، اسفند ۱۳۷۲.